

KAROLINA JASNOSZ¹

Kształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku i jego obecna kondycja

1. Wstęp

Na temat społeczeństwa obywatelskiego i roli obywatela w kształtowaniu przestrzeni publicznej teoretyzowano już od czasów starożytnych. Zagadnienie to zyskało ugruntowaną pozycję w naukach społecznych i politycznych, zwłaszcza w środowisku myślicieli i badaczy Europy Środkowo-Wschodniej, Europy Zachodniej oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. W niniejszym artykule poddano analizie czynniki kształtujące społeczeństwo obywatelskie w Polsce po 1989 r., ponieważ zjawisko to nie zamyka się tylko w doktrynie oraz salach akademickich, lecz stanowi nieodłączny element współczesnego funkcjonowania państwa i jego obywateli. Ma to miejsce zarówno w warunkach formalnych, a więc zorganizowanych strukturach organizacji pozarządowych, nieformalnych ruchach społecznych, jak i w oddolnych spontanicznych aktywnościach. Wspieranie i rozwój społeczeństwa obywatelskiego jest także ważnym filarem dobrze funkcjonującego państwa demokratycznego. Dlatego również ze strony władz centralnych zauważalne są starania mające na celu wzmocnienie trzeciego sektora. Działania po przemianie ustrojowej w Polsce miały na celu wzmacnianie struktur i instytucji społeczeństwa obywatelskiego, jednak nie były wprowadzane od początku transformacji z należytą rzetelnością i intensywnością. Współczesna sytuacja społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, mimo wciąż wolno formujących się trwałych i powszechnych przejawów postaw obywatelskich w perspektywie całego społeczeństwa, przejawia coraz więcej pozytywnych symptomów obywatelskiego zaangażowania i inicjowania oddolnych działań lokalnych, służących procesowi rozwoju wzorcowego społeczeństwa obywatelskiego.

Zagadnienie społeczeństwa obywatelskiego jest bardzo rozległe, podobnie jak zakres kształtujących go czynników. Dlatego, aby móc poddać je

---

1 Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie. Instytut Prawa i Ekonomii.

rozważaniom, należy najpierw przytoczyć niezbędne definicje: społeczeństwa obywatelskiego, trzeciego sektora oraz kapitału społecznego. Jedną z wielu jest definicja stworzona przez działające przy London School of Economics Center for Civil Society, brzmiąca następująco: „Pojęcie »społeczeństwo obywatelskie« odnosi się do sfery dobrowolnych zbiorowych działań zorganizowanych wokół wspólnych interesów, celów lub wartości. Teoretycznie jego zinstytucjonalizowane formy są czymś odmiennym od działań podejmowanych przez państwo, rodzinę czy rynek, w praktyce jednak granice między państwem, społeczeństwem obywatelskim, rodziną i rynkiem są często niejasne, zamazane i płynne. Społeczeństwo obywatelskie na ogół obejmuje różnorodne przestrzenie, podmioty i instytucjonalne formy, różniące się stopniem sformalizowania, autonomii i posiadanej władzy. Społeczeństwa obywatelskie często są wypełnione takimi organizacjami jak zarejestrowane organizacje dobroczynne, rozwijające się organizacje pozarządowe, grupy lokalne, organizacje kobiece, wyznaniowe, stowarzyszenia zawodowe, związki zawodowe, organizacje samopomocowe, ruchy społeczne, stowarzyszenia przedsiębiorców, związki i grupy poparcia”². Obecnie fundamentalne znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego mają pozarządowe stowarzyszenia i organizacje ukierunkowane na działalność samopomocową, opiekuńczą, przedstawicielską, mniejszościową, hobbystyczną, rekreacyjną. Zatem organizację pozarządową można określić jako powołaną do sprawowania przedsięwzięć dla dobra wspólnego w określonej społeczności, pozostającą autonomiczną wobec państwa. Jako że trzeci sektor jest prężnie rozwijającą się przestrzenią społeczną, można w nim wyodrębnić trzy kategorie:

- 1) organizacje głównego nurtu o zasięgu ogólnokrajowym, posiadające kompleksową strukturę, a także szeroki wachlarz działań i rodzajów aktywności;
- 2) organizacje o zasięgu ograniczonym do konkretnego terenu lub grup społecznych, także posiadające złożoną strukturę organizacyjną;
- 3) niezinstytucjonalizowane inicjatywy i działania lokalnych aktywistów, podejmowane na rzecz formalnych i nieformalnych organizacji społecznościowych³.

Należy zwrócić uwagę na pewną właściwość społeczeństwa obywatelskiego w kontekście trzeciego sektora, jaką jest umiejscowienie go w państwie, a więc na konkretnie rozciągniętym terytorium, oraz wobec państwa, czyli w stosunku do konkretnych władz państwowych. Zawsze są one uzależnione od struktur prawno-organizacyjnych władzy publicznej⁴. Naj-

2 Podemski K., *Społeczeństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, Zeszyt 2, s. 3.

3 Mocek S., *Sektor obywatelski po ćwierćwieczu*, w: *Nieodkryty wymiar III sektora. Wprowadzenie do badań nad nowym społecznikiem*, red. Mocek S., Warszawa 2014, s. 12–15.

4 Szacki J., *Ani książkę, ani kupiec. Obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Kraków 1997, s. 48.

ważniejsi dla tego zagadnienia są jednak obywatele przejawiający swą aktywność w samodzielnym działaniu, a nie czekający na odgórną inicjatywę bądź dofinansowanie ze strony państwa. Obywatele, którzy działają nawet wówczas, gdy ich wysiłki odnoszą się do spraw w domyśle przeznaczonych aktywności państwa.

Do rozważań na temat społeczeństwa obywatelskiego niezbędne jest również właściwe rozumienie pojęcia „kapitał społeczny”. Według definicji użytej w *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*: „kapitał społeczny jest warunkiem współpracy opartej na zaufaniu (...). [Ma na celu] kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji, zwiększenie partycypacji społecznej i wpływu obywateli na życie publiczne (...). (...) klimat trwałego zaufania pomiędzy obywatelami oraz w relacji państwo – obywatel należy traktować jako swego rodzaju katalizator wszystkich zmian lub działań, praktyczną dźwignię inicjatyw i podejmowanych celów rozwojowych”⁵.

2. Społeczeństwo polskie w obliczu przemian ustrojowych

Rozpad podzielanych i funkcjonujących wzorców, aspiracji czy zachowań wyniesionych na fali solidarnościowego zrywu lat 80. XX w., w początkowym okresie transformacji wprowadził dezorientację i poczucie rozczarowania w polskim społeczeństwie. Dotychczasowe etyczne społeczeństwo obywatelskie, budowane na wzniosłych ideach i wartościach wspólnych dla Polaków, przerodziło się w różne, często zdystansowane wobec siebie grupy interesu. Panujące wówczas nastroje oddał w swym artykule „*Zdrada Panny S.*” pisarz Jacek Bocheński: „(...) [Ludzie] przyjęli łatwo do wiadomości, że nienormalne były rządy komunistów, które właśnie się kończyły. (...) byli pewni, że *normalnie* znaczy zwyczajnie i zarazem tak jak powinno być, czyli swojsko, nie gorzej niż wszędzie, wedle przeciętnej (...). Sęk w tym, że *normalny* świat, a więc ten, którego prawdziwej natury nie tknął i nie zmienił żaden komunizm, jest może normalny, ale w rzeczywistości jest też bardzo przykry i podoba się mało komu z tych, którzy w nim żyją. (...) Zawód, jaki sprawia odzyskana wolność, niesmak, zdumienie i wściekłość, smutek (...) wszystkie te uczucia [zostały] doznane przez Polaków zaraz po wypróbowaniu z grubsza na własnej skórze normalności świata (...). Jest źle, bo nie ma co do garnka włożyć. Bo nie ma na lekarstwo. Bo nie ma na ubranie. Bo nie ma żadnej pracy. Bo nie ma opłacalnej pracy. Bo nie ma na mieszkanie. Bo nie ma na samochód. Bo nie ma na wakacje (...). (...) Szok narastał lawinowo. Ludzie nie rozumieli, co się dzieje. Ich związek duchowy z wolną ojczyzną został zerwany. Patrzyli coraz obojętniejszym okiem na koronowanie orłów. Relacje martyrologiczne o zbrodniach NKWD przestawały

5 Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030, http://www.rajcza.pl/zdjecia/ak/zal/proo_201807241524.pdf, s. 6, (07.05.2020).

ich obchodzić. (...) Kiedyśmy kochali „Solidarność” w roku 1980, (...) nikt nam nie mówił o projekcie kapitalistycznym. (...) była mowa o wolności, o Polsce, demokracji, niepodległości, prawach człowieka, słowem o samych dobrach wyższych, do których kapitalizmu nikt nie zaliczał. (...) Okazało się, że w pseudokapitalizmie, który faktycznie powstał (bo gdzież mu tam do rzeczywistego kapitalizmu!), *jest* prawie wszystko, ale prawie nie można dużo zarobić⁶. Tak przedstawiający się obraz polskiego społeczeństwa z początku lat 90. można określić jako mentalnie odzwyczajonego od diametralnych zmian. Społeczeństwo przejawiało nadal w pewnym stopniu również skłonność do postawy roszczeniowej i było przyzwyczajone do gwarancji socjalnych. Mechanizmy wprowadzanej wolnorynkowej gospodarki i związane z nią zjawisko bezrobocia przyczyniły się do polaryzacji w społeczeństwie. Jedni łatwiej odnaleźli się w nowej rzeczywistości dzięki osobistej zaradności i umiejętności zabezpieczania własnego bytu. Drudzy natomiast z różnych przyczyn socjodemograficznych pozostali bierni wobec zmian i/lub się do nich nie dostosowali. Z czasem jednak lata 90. przyniosły ożywienie i wzrost gospodarczy, z którymi wiązała się „masowość objawów indywidualnej aktywności gospodarczej”⁷. Szersze ujęcie mechanizmów ludzkich reakcji na zmiany związane z transformacją ustrojową w socjologicznym wymiarze przedstawił prof. Piotr Sztompka. Ludzie w obliczu szokujących i dynamicznych przemian⁸ przyjmują różne sposoby odnalezienia się w nowej sytuacji i otaczającej rzeczywistości. Zmiana traumatogenna przyczynia się do zakłócenia w społeczeństwie stanu równowagi, powodując dezorientację. Nie ma znaczenia, że była to zmiana oczekiwana i niosąca postęp⁹. W tych traumatycznych warunkach społeczeństwo przejawia tendencje adaptacyjne podobne do tych, które pojawiają się w czasie anomii¹⁰. Z opracowania prof. Sztompki wynika ważny wniosek, mówiący o tym, że u podstaw kształtowania się realiów demokratycznego państwa prawa, polskie społeczeństwo zmagало się z wychodzeniem z traumy wywołanej procesem transformacji. Mogło to stanowić czynnik utrudniający wzrost kapitału społecznego oraz wzmocnienia postaw obywatelskości w polskim społeczeństwie, a co za tym idzie, spowalniającej rozwój społeczeństwa obywatelskiego.

6 Bocheński J., *Zdrada Panny S.*, 1992, http://www.solidarnosc.org.pl/wszechnica/page_id=2690/index.html, (07.05.2020) por. „Gazeta Wyborcza” Warszawa 05-06.09.1992, s. 8.

7 Wilczyński W., *Wzrost gospodarczy a transformacja ustrojowa (Polska pod koniec lat 90-tych XX wieku)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, Zeszyt 1, s. 74.

8 Takich jak m.in. gwałtowny wzrost bezrobocia, inflacja, niższy poziom życia, polaryzacja społeczeństwa.

9 Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany: społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000, s. 20–22; 65–66.

10 Por. Merton R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002, s. 197–225.

3. Rozwój aktywności obywatelskiej w polskim społeczeństwie

W polskim społeczeństwie rozwijały się takie formy aktywności jak aktywność werbalna, potencjalna, enklawowa oraz „empiryczna”¹¹. Pierwsza z nich jest właściwa dla obywateli, którzy zdają sobie sprawę z sytuacji w przestrzeni publicznej. Zaangażowanie w sprawy dotyczące ogółu realizują poprzez artikulację swoich poglądów, komentarzy i opinii, jak również głoszenie porad co zrobić, by daną sytuację naprawić. W aktywności werbalnej niekiedy można dostrzec ładunek obywatelskiej gotowości do urzeczywistnienia swojego stanowiska czynem, jednocześnie pojawia się pesymizm wobec własnych możliwości. Wiąże się ona również z krytykanctwem i generalnym niezadowoleniem. W praktyce oznacza to, że aktywność werbalna rzadko przeradza się w czyn¹². Aktywność potencjalna to z kolei chęć aktywnego wspierania oraz uczestniczenia w strukturach organizacji mających na celu reprezentację interesów, a także spraw obywateli w przestrzeni publicznej. Niedobór zinstytucjonalizowanych podmiotów umożliwiających partycypację obywateli i działanie na rzecz własnej sytuacji bytowej może doprowadzić do umacniania się w społeczeństwie poczucia frustracji i bezsilności. Ważna jest tutaj otwartość samorządów lokalnych na inicjatywę obywatelską, jak również ich rola w umiejętnym spożytkowaniu aktywizmu swoich mieszkańców. Na przeszkodzie w rozwijaniu aktywności potencjalnej stoi brak utrwalonych w polskiej kulturze i tradycji korzystania z mechanizmów demokratycznego oddziaływania na sprawy publiczne jako pełnoprawny obywatel. Dodatkowo duże znaczenie ma fakt, że „nowa klasa średnia” w okresie transformacji ustrojowej dopiero zaczęła się rozwijać i była „na dorobku”¹³. Aktywność enklawowa przejawia się natomiast wzmożoną aktywnością obywateli w konkretnych dziedzinach życia społecznego. To przede wszystkim angażowanie się w rozmaite organizacje czy inicjatywy społeczne o wymiarze obywatelskim. Aktywność ta zbliżała się do formowania struktur trzeciego sektora opartego na organizacjach pozarządowych. Zmiany ustrojowe otworzyły drogę do rozwijania się owych struktur w oparciu o oddolne działania obywateli. Ograniczeniem dla tego rodzaju aktywności była stosunkowo słabo rosnąca popularność organizacji związanych z trzecim sektorem. Wymierne skutki swojego działania oraz sukces przedsięwzięć odnotowały te ruchy społeczne i organizacje, które promowały swoje cele za pomocą kampanii medialnych¹⁴. Z kolei aktywność „empiryczna” odnosi się do de-

11 Systematyka za: Gliński P. i Palska H., *Cztery wymiary społecznej aktywności obywatelskiej*, w: *Elementy nowego ładu*, red. Domański H., Rychard A., Warszawa 1997, s. 366–385.

12 Ibidem, s. 366–369; 387.

13 Ibidem, s. 369–371; 389.

14 Za przykład może posłużyć działalność Jerzego Owsiaaka i Fundacji Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, działającej od 1993 r. Por. Ibidem, s. 371–384; 390.

klaracji w badaniach opinii publicznej, stąd bywa również określana jako aktywność „sondażowa”. Wyniki badań wskazują, że aktywność obywatelska często nie wychodzi poza ramy określonych środowisk, a co za tym idzie, polskie społeczeństwo obywatelskie rozumiane całościowo pozostaje na niskim poziomie¹⁵.

W nowych ramach ustrojowych, gwarantujących pełnię praw i swobód jednostki oraz w warunkach wolnorynkowej gospodarki, zakładano, że obywatelskość w społeczeństwie zaistnieje samoczynnie. Optymistyczne spojrzenie na jednostkę pozwalało zakładać, że w każdym rozumnym człowieku zakorzenionym w kulturze opartej na *civil law*, cnoty obywatelskie pozostają immanentne¹⁶. Założenie to pozwalało przyjąć, że obywatel dojdzie do przekonania, że jego osobiste interesy oraz dbanie o dobro wspólne się przenikają i warunkują wzajemnie, dlatego będzie zabiegał o dobrą kondycję zarówno sfery prywatnej, jak i publicznej. Jednakże bardziej racjonalny punkt widzenia nie sprzyja temu, by społeczne zaangażowanie obywateli traktować jako pewnik. Co więcej, pozwala dostrzec realną możliwość ograniczenia się jednostki do dbania o własne interesy przy jednoczesnym wycofaniu się ze spraw publicznych. Obywatelskość w tym ujęciu traktowana jest jako cecha, do której należy nakłaniać, jak również którą należy wspierać i pielęgnować¹⁷. Aby mogła zaistnieć spontaniczna inicjatywa obywateli, muszą oni nauczyć się żyć jako jednostki niezależne wobec państwa. Jednak wobec ponad czterdziestoletniej historii kształtowania polskiego społeczeństwa w warunkach socjalistycznych, oddolna wspólna inicjatywa podjęta lokalnie nie jawi się jako naturalny czy też „odruchowy” sposób działania. Jak pisze społecznik Tomasz Schimanek: „Brak edukacji obywatelskiej to (...) największy grzech zaniechania. Po 1989 roku wszystkim się wydawało, że obywatele wezmą sprawy w swoje ręce, wystarczy im jedynie stworzyć do tego warunki. Okazało się, że akurat w sferze aktywności obywatelskiej tak się nie stało (...). I tu zabrakło edukacji obywatelskiej na początku, inne sprawy później wydały się ważniejsze: gospodarka czy ustrój polityczny. O społeczeństwo obywatelskie nikt się nie troszczył. Jestem przekonany, że gdybyśmy 20 lat temu zadbali o edukację obywatelską, to nasze społeczeństwo, a także państwo wyglądałyby trochę inaczej”¹⁸. Trzeci sektor na początku przemian ustrojowych nie pozostawał w zupełnym odosobnieniu. Jedną z inicjatyw wpływających odgórnie na wzmocnienie i kształtowanie procesu tworzenia się społeczeństwa obywatelskiego

15 Ibidem, s. 384–385.

16 Gawin D., *Spółczeństwo obywatelskie w myśli konserwatywnej. Przypadek Roberta Nisbeta w: Homo eligens. Spółczeństwo świadomego wyboru* (red. D. Gawin), Warszawa 1999, s. 93.

17 Ibidem.

18 Schimanek T., *NGO SCI-FI: nieformalne grupy i przedsiębiorstwa zastąpią organizacje*, 2013 <https://publicystyka.ngo.pl/ngo-sci-fi-nieformalne-grupy-i-przedsiębiorstwa-zastapia-organizacje>, (11.05.2020).

w Polsce na początku lat 90. był unijny program Phare¹⁹. Celem programu było wsparcie tych dziedzin, które w polskiej świadomości społecznej były słabo zakorzenione, czyli m.in. dbanie o środowisko, wielopłaszczyznowy rozwój przestrzeni społecznych, rozwój mikroprzedsiębiorstw, budowanie postaw przedsiębiorczych czy walka z wykluczeniem społecznym. Finansowanie ze środków programu Phare było wdrażane w latach 1992–2001 i wyniosło ok. 40 mld euro²⁰.

4. Ustawodawstwo i programy rządowe wzmacniające społeczeństwo obywatelskie

Przyglądając się polskim aktom normatywnym można dojść do wniosku, że ustawodawca w trakcie kształtowania się III Rzeczypospolitej założył optymistyczną wizję polskiego społeczeństwa. Przepisy dotyczące fundacji, jak również stowarzyszeń, będące jednym z filarów przestrzeni działalności obywatelskiej, weszły w życie na początku przemian ustrojowych²¹. Obie ustawy miały sprzyjać realizacji „celów społecznie i gospodarczo użytecznych”²² oraz „umożliwieniu obywatelom (...) prawa czynnego uczestniczenia w życiu publicznym”²³. Z kolei organizacje pozarządowe i związana z nimi działalność pożytku publicznego oraz wolontariatu zostały skodyfikowane 14 lat po rozpoczęciu procesu transformacji ustrojowej. W Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (zwanej dalej UPP) wprowadzono prawne definicje działalności pożytku publicznego i organizacji pozarządowej²⁴, wymieniono także katalog zadań publicznych, składający się z 24 pozycji, w których organizacje pozarządowe mogą uczestniczyć. Wśród nich znalazły się m.in. pomoc społeczna, działalność charytatywna, podtrzymywanie i pielęgnowanie tradycji na-

19 Phare Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies – program unijny, mający stworzyć warunki do rozwijania się państw nie będących członkami Wspólnot Europejskich, realizowany od 1989 r.; <https://www.funduszphare.pl/phare-co-to-za-program/>, (11.05.2020).

20 Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Toruń–Warszawa 2013, s. 28.

21 Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. *Prawo o stowarzyszeniach* (Dz. U. 1989 nr 20 poz. 104) w nowych warunkach ustrojowych została zmieniona Ustawą z dnia 23 lutego 1990 r. *o zmianie ustawy – Prawo o stowarzyszeniach i ustawy o szkolnictwie wyższym*, Dz.U. 1990 nr 14 poz. 86. Z kolei Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. *o fundacjach* (Dz. U. 1984 nr 21 poz. 97) została zmieniona Ustawą z dnia 23 lutego 1991 r. *o zmianie ustawy o fundacjach*, Dz.U. 1991 nr 19 poz. 82.

22 Por. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. *o fundacjach*, Dz. U. 1984 nr 21 poz. 97.

23 Por. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. *Prawo o stowarzyszeniach*, Dz. U. 1989 nr 20 poz. 104.

24 Por. Tekst ogłoszony Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. *o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*, Dz. U. 2003 nr 96 poz. 873, art. 3.

rodowej oraz rozwój świadomości obywatelskiej i narodowej, działalność wspomagająca rozwój wspólnot i społeczności lokalnych, upowszechnianie i ochrona wolności i praw człowieka oraz swobód obywatelskich, a także działania wspomagające rozwój demokracji²⁵. Z kolei w tekście ujednoliconym UPP²⁶ do katalogu zadań publicznych dodano m.in. zwiększanie świadomości prawnej społeczeństwa, działalność na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym czy udzielanie nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego²⁷. UPP określa również współpracę organów administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi w sferze zadań publicznych²⁸. Co więcej, w tym akcie normatywnym została sformułowana definicja inicjatywy lokalnej, którą uznano za „formę współpracy jednostek samorządu terytorialnego z ich mieszkańcami, w celu wspólnego realizowania zadania publicznego na rzecz społeczności lokalnej”²⁹. Należy wspomnieć, że UPP wprowadziła mechanizm 1%, polegający na dobrowolnym przekazaniu wartości 1% należnego podatku na poczet wskazanej przez siebie organizacji pożytku publicznego³⁰. Natomiast ustawa posługująca się *stricte* terminem „społeczeństwo obywatelskie”, w polskim porządku prawnym znalazła się dopiero w 2017 r. Mowa o Ustawie z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (zwanej dalej Ustawą o Instytucie), która ustanawia tytułową instytucję „właściwą w sprawach wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, a także działalności pożytku publicznego i wolontariatu”³¹. Zadania Instytutu zostały określone w rozdziale III Ustawy o Instytucie. W jego kompetencji leży koordynacja programów mających na celu zadania wspierające rozwój społeczeństwa obywatelskiego³². Działania te dotyczą kształtowania społecznej wspólnoty obywateli w Rzeczypospolitej Polskiej. Realizacja celów formowania się społeczeństwa obywatelskiego skupia się m.in. na zwiększaniu instytucjonalnej sprawności organizacji pozarządowych oraz innych zorganizowanych form społeczeństwa obywatelskiego. Wykonanie tych zadań ma docelowo wzmocnić niezależny i profesjonalny potencjał tych podmiotów zachowując ich obywatelski charakter³³. Instytut ma również wspierać organizacje pozarządowe i inne zorganizowane

25 Por. Ibidem, art. 4 ust. 1.

26 Opracowanego na podstawie: t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 688, 1570, 2020, z 2020 r. poz. 284.

27 Por. Tekst jednolity Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. 2019 poz. 688, art. 4 ust. 1.

28 Por. Ibidem, art. 5 i 5a.

29 Ibidem, art. 2 pkt. 4.

30 Ibidem, art. 27 ust. 1.

31 Por. Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Dz. U. 2017 poz. 1909, art. 1 ust. 2.

32 Ibidem, art. 23 ust. 1.

33 Ibidem, art. 24 ust. 1.

struktury społeczeństwa obywatelskiego w pozyskiwaniu własnych środków budżetowych. Wsparcie ma również objąć rozwijanie ich potencjału kadrowego, w tym zwłaszcza wolontariuszy i społeczników³⁴. Do zadań Instytutu należy także m.in. wspieranie zaangażowania w życie publiczne obywateli, organizacji pozarządowych oraz innych zorganizowanych form społeczeństwa obywatelskiego; wspieranie obywatelskiej kontroli nad funkcjonowaniem instytucji publicznych; wspieranie oddolnej aktywności obywatelskiej, wzmacnianie etosu społecznikowskiego obywateli, wspieranie i upowszechnianie wolontariatu; pielęgnowanie polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej, a także solidarności i wrażliwości społecznej; promocja poszanowania i ochrony praw człowieka i praw obywatelskich; edukacja obywatelska i kształtowanie postaw obywatelskich oraz wspieranie zaangażowania obywateli i organizacji obywatelskich w realizację zadań z zakresu edukacji formalnej i nieformalnej³⁵. Co więcej, Instytut ma za zadanie określić wartość programów wspierających rozwój społeczeństwa obywatelskiego w kontekście zgodności z celami polityki państwa, zarówno w czasie ich trwania, jak również po ich zakończeniu³⁶.

W 2005 roku Ministerstwo Polityki Społecznej opracowało „Strategię Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007–2013”. Jej misja zakładała zwiększenie podmiotowości obywateli i tworzonych przez nich wspólnot³⁷ i wyrażała się w czterech priorytetach. Na pierwszym miejscu znalazł się Priorytet *Aktywni, świadomi obywatele, aktywne wspólnoty lokalne*, którego realizacja miała przebiegać według czterech działań: edukacji obywatelskiej, aktywizacji obywateli w sprawach publicznych, aktywizacji społeczności lokalnych w partnerstwach lokalnych oraz tworzenia lokalnej infrastruktury dla działań obywatelskich³⁸. Pozostałe priorytety dotyczyły stworzenia warunków dla silnych organizacji pozarządowych w dobrym państwie, integracji społecznej oraz ekonomii społecznej³⁹. Udział państwa we wspieraniu struktur społeczeństwa obywatelskiego przejawiał się w tworzeniu programów rządowych, które miały rozwijać świadomość obywatelską w społeczeństwie. W działania strategiczne związane z wsparciem dla szeroko rozumianego trzeciego sektora wpisywał się rządowy program pod nazwą „Fundusz Inicjatyw Obywatelskich”, który funkcjonował w latach 2005–2007. Jego podstawę prawną stanowi uchwała nr 193/2004 Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 2004 r. w sprawie ustanowienia programu wieloletniego pod nazwą Rządowy Program „Fundusz

34 Ibidem, art. 24 ust. 2.

35 Ibidem, art. 24 ust. 3.

36 Ibidem, art. 25 ust. 1 i 2.

37 Ministerstwo Polityki Społecznej, *Strategia Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007– 2013*, Warszawa 2005, s. 22.

38 Ibidem, s. 23.

39 Ibidem, s. 22.

Inicjatyw Obywatelskich”. Na zrealizowanie celów Programu w ciągu trzech lat jego funkcjonowania przeznaczono sumę 107 469 713,56 zł⁴⁰. Wsparcie finansowe otrzymało wówczas 2106 projektów⁴¹. Fundusz Inicjatyw Obywatelskich miał charakter interdyscyplinarny, „uwzględniający wszystkie obszary pożytku publicznego. (...) Wśród tych najważniejszych, wymienić należy znaczący rozwój aktywności obywatelskiej, będący rezultatem horyzontalnego wymiaru Programu, dotarcie do wielu środowisk i grup społecznych, uzyskujących do tej pory nieznaczne bądź ograniczone wsparcie, a także ukazanie trzeciego sektora jako niezmiernie ważnego elementu życia społecznego, przygotowanego do realizowania zadań publicznych w sprawny i efektywny sposób. (...) Program FIO staje się istotnym czynnikiem, konsolidującym trzeci sektor i wyznaczającym nowe standardy w realizacji zadań publicznych”⁴². W 2008 r. finansowanie programu finansowano z rezerwy celowej budżetu państwa, której wartość wyniosła 60 mln zł⁴³. Z kolei Program Operacyjny „Kapitał Ludzki” (zwany dalej POKL) ustalony na lata 2007–2013 wśród swoich priorytetów przewidywał wzmocnienie oraz rozwijanie trzeciego sektora, co miało przyczynić się do utrwalenia partnerskiego modelu relacji i współpracy pomiędzy administracją publiczną a organizacjami pozarządowymi⁴⁴. Jako realizację celów programu przyjęto, że „Wsparcie [potencjału organizacji trzeciego sektora] powinno być realizowane przez rozbudowę sieci instytucji obsługi sektora pozarządowego, które na poziomie regionalnym i lokalnym świadczyć będą wsparcie o charakterze doradczo-szkoleniowym dla organizacji pozarządowych. Efektem będzie przede wszystkim wzmocnienie zasobów ludzkich organizacji i, tym samym, skuteczniejsza realizacja zleconych zadań publicznych”⁴⁵. W ramach czasowych 2007–2013 został zaprojektowany Program Operacyjny „Społeczeństwo Obywatelskie” jako spójny z dotychczasowymi strategicznymi założeniami. Komplementarność tego programu można dostrzec w podobnie sformułowanych priorytetach, czyli: 1. *Aktywni świadomi obywatele, aktywne wspólnoty lokalne*; 2. *Silne organizacje pozarządowe w dobrym państwie*; 3. *Trzeci sektor w usługach społecznych*; 4. *Ekonomia Społeczna*; 5. *Pomoc techniczna*⁴⁶. Natomiast w latach 2009–

40 Fedak J., *Odpowiedź ministra pracy i polityki społecznej – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na zapytanie nr 533 w sprawie funkcjonowania Funduszu Inicjatyw Obywatelskich*, Warszawa 2008, <http://orka2.sejm.gov.pl/IZ6.nsf/main/10BEA75E>, (15.05.2020).

41 Ibidem.

42 Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu „Fundusz Inicjatyw Obywatelskich” w roku 2005*, Warszawa 2007, s. 56.

43 Fedak J., *op. cit.*

44 Priorytet V Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, <http://www.kapitalludzki.gov.pl/o-programie/priorytet-v/>, (15.05.2020).

45 Ibidem.

46 Ministerstwo Polityki Społecznej, *Program Operacyjny Społeczeństwo Obywatelskie. Narodowy plan rozwoju 2007–2013 – Projekt*, Warszawa 2005, s. 50.

2013 działał Program Operacyjny „Fundusz Inicjatyw Obywatelskich”, będący elementem „Strategii Wspierania Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2009–2015”, jak również programem wzajemnie uzupełniającym się z POKL⁴⁷. Wyznaczone przez niego priorytety to: 1. *Aktywni, świadomi obywatele, aktywne wspólnoty*; 2. *Sprawne organizacje pozarządowe w dobrym państwie*; 3. *Integracja i aktywizacja społeczna, zabezpieczanie społeczne*; 4. *Rozwój przedsiębiorczości społecznej*; 5. *Pomoc techniczna*⁴⁸. Na realizację Programu Operacyjnego „Fundusz Inicjatyw Obywatelskich” 2009–2013 przewidziano 300 mln złotych⁴⁹. Fundusz Inicjatyw Obywatelskich miał swoją kontynuację w latach 2014–2020 i przewidywał na każdy rok finansowanie w wysokości 60 mln złotych z budżetu państwa⁵⁰. Natomiast w oparciu o działalność Narodowego Instytutu Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego został przyjęty „Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich 2018–2030 PROO”⁵¹. Wśród celów wyznaczonych przez PROO znalazło się zwiększenie stopnia zaangażowania w życie publiczne obywateli i organizacji obywatelskich, wzmocnienie organizacji obywatelskich w wymiarze strategicznym, a także poprawa sytuacji finansowej organizacji obywatelskich⁵². W realizacji powyższych celów wyznaczono następujące priorytety: 1. *Zrównoważony rozwój organizacyjny*; 1a. *Wsparcie działań misyjnych i rozwoju instytucjonalnego*; 1b. *Dotacje na wkład własny*; 2. *Kapitały żelazne*; 2a. *Dotacje operacyjne na wsparcie budowania początkowych kapitałów żelaznych*; 2b. *Dofinansowanie początkowych kapitałów żelaznych*; 2c. *Dofinansowanie rozbudowy kapitałów żelaznych*; 3. *Rozwój instytucjonalny lokalnych organizacji strażniczych i mediów obywatelskich*; 4. *Rozwój instytucjonalny think tanków obywatelskich*; 5. *Wsparcie doraźne*; 6. *Pomoc techniczna*⁵³. Szacowana wartość PROO to kwota 585 mln złotych⁵⁴. Wspomnieć należy także o funkcjonowaniu na poziomie samorządów budżetów obywatelskich, które od 2011 r. rozwijały się w polskich samorządach. Umożliwiają one udział obywateli w decydowaniu o inwestycjach finansowanych z publicznych pieniędzy, jak również

47 Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2009–2013*, Warszawa 2008, s. 5.

48 Ibidem.

49 Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej, *Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich 2009–2013 (PO FIO)*, <https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/PO,FIO,2009–2013,1127.html>, (15.05.2020).

50 Uchwała w sprawie przyjęcia Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020, <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/uchwala-w-sprawie-przyjecia-programu-fundusz-inicjatyw-obywatelskich-na.html>, (15.05.2020).

51 Uchwała nr 104/2018 Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2018 r. w sprawie przyjęcia programu wspierania społeczeństwa obywatelskiego pod nazwą „Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030 PROO”, RM-111-99-18.

52 Ibidem, s. 3942.

53 Ibidem, s. 4351.

54 Ibidem, s. 63.

daje szansę zrealizowania własnego projektu przyczyniającego się wspólnemu dobru. Budżet obywatelski pobudza obywateli do zaangażowania się w lokalne sprawy oraz debatę publiczną, jak również niesie ze sobą wzrost postaw obywatelskich⁵⁵.

Z przytoczonych dokumentów strategicznych oraz wymienionych programów rządowych wynika, że władze państwowe w sposób strategiczny dla rozwoju państwa traktują przestrzeń społeczeństwa obywatelskiego i związanego z nim trzeciego sektora. Wieloletnie ramy finansowania i wspierania organizacji obywatelskich, a także priorytetowe postrzeganie wzmocnienia instytucjonalnego tych organizacji prowadzi do wniosku, że władze publiczne zdają sobie sprawę ze znaczenia, jakie dla demokratycznego ustroju państwa ma silne, dobrze zorganizowane i świadome swego potencjału społeczeństwo obywatelskie. Również kwoty przeznaczane w ramach dofinansowania inicjatyw obywateli pozwalają stwierdzić, że trzeci sektor nie jest przez państwo pomijany, lecz wręcz przeciwnie – podejmowane są starania ku temu, by dzięki wsparciu z budżetu państwa w Polsce mogło rozwinąć się silne i suwerenne społeczeństwo obywatelskie.

Pomimo istnienia od wielu lat w przestrzeni publicznej licznych zintegrowanych strategii rozwoju oraz programów mających przyczynić się do funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego w większej skali i w bardziej strukturyzowany sposób, systematyczna aktywność społeczna obywateli i ich oddolna współpraca wydają się pozostawać na niskim poziomie. Przyczyna tego stanu rzeczy leży w pewnym stopniu w słabo rozwiniętym kapitale społecznym. Jest on budowany na wzajemnym społecznym zaufaniu wynikającym z wyznawania podobnego systemu wartości i zasad moralnych. Nie pozostaje więc bez znaczenia wzajemne zaufanie zarówno wobec bliskich, jak i ludzi w ogóle. Zaufanie (lub jego brak) przekłada się na stopień gotowości do wspólnego działania. Dużą wagę w procesie podejmowania aktywności w kontekście zaufania ma subiektywne przeświadczenie, że owo działanie jest zgodne z normami i społecznie akceptowalne⁵⁶. W badaniach społecznych polskiego społeczeństwa prof. Krystyna Skarżyńska jako kryterium zaufania przyjęła „przekonanie, że inni są raczej skłonni do pomocy, kooperatywni, niż egoistyczni i wykorzystujący nasze słabości dla własnego dobra”⁵⁷. Badaczka formułuje wniosek, że Polacy nie przejawiają w katalogu swych cech podstawowych zaufania do innych. Podobnie rzecz się ma w kontekście zaufania do instytucji. W polskim społeczeństwie największym zaufaniem są darzone instytucje związane z Kościołem katolickim, potem podmioty służące bezpieczeństwu obywateli, a więc służby i służby mundurowe, natomiast najmniejsze zaufanie przejawia się wobec

55 Najwyższa Izba Kontroli, *Funkcjonowanie budżetów partycypacyjnych (obywatelskich). Informacja o wynikach kontroli*, Warszawa 2019, s. 5.

56 Skarżyńska K., *My. Portret psychologiczno-społeczny Polaków z polityką w tle*, Warszawa 2020, s. 109.

57 Ibidem.

instytucji politycznych⁵⁸. „W demokratycznych społeczeństwach większe zaufanie do instytucji wiąże się z zaangażowaniem obywatelskim, zarówno w formie aktywności w organizacjach pozarządowych, stowarzyszeniach, fundacjach, jak i w partiach czy związkach zawodowych (...). (...) Zaufanie do instytucji artikulacji postaw i interesów istotnie, ale słabo, koreluje pozytywnie z aktywnością w związkach i stowarzyszeniach zawodowych oraz deklaracją udziału w nielegalnym strajku. Zaufanie do instytucji władzy okazało się niezwiązane z żadną aktywnością obywatelską (...)⁵⁹ w ten sposób prof. Skarżyńska opisuje przełożenie się poziomu zaufania na działanie obywateli. Zauważa również tendencję w myśleniu Polaków, polegającą na braku zainteresowania działalnością instytucji publicznych oraz braku poczucia odpowiedzialności wobec ich oddziaływania na społeczeństwo. Przeciętny Polak nie skłania się do bycia współodpowiedzialnym za sposób działania publicznych przychodni zdrowia czy placówek oświaty. Całym ciężarem odpowiedzialności obarcza się *kogoś innego* – lokalną władzę publiczną lub działanie państwa w ogóle⁶⁰. Jednakże w sytuacjach, kiedy nieprawidłowe działania administracyjne są zagrożeniem dla dobra lub interesów mieszkańców, mobilizują się oni do działania i angażują w sprawy publiczne. Powstaje tzw. „efekt spustu”, który można opisać jako nagły wzrost aktywności w danej dziedzinie, swoistą eksplozję uruchomionych zagrożeniem działań⁶¹. Do działalności w przestrzeni społecznej zachęca tzw. „efekt śnieżnej kuli”. Poprzez powodzenie przedsięwzięcia oraz osiągnięcie zamierzonego przez organizację pozarządową celu, świadkowie sukcesu są zmobilizowani do działania i przejawiają skłonność do powielania aktywnego podejścia do spraw szczególnie dla nich istotnych⁶². Trzecie zjawisko aktywizacji społecznej przejawia się w tzw. „efekcie parasola”. Sprowadza się do przekazywania wiedzy i dzielenia się doświadczeniem przez instytucje o silnej pozycji w danym regionie instytucjom lokalnym, które dopiero rozwijają się w skali regionu. Jest to proces długotrwały a zarazem tworzy najbardziej ugruntowane struktury⁶³.

5. Badania ankietowe dotyczące społecznego zaangażowania w sprawy publiczne

Celem ankiety było zbadanie deklarowanego stopnia zaangażowania w sprawy społeczne wśród respondentów, jak również uzyskanie ich opinii na temat przestrzeni społecznej. Badanie miało pomóc w weryfikacji po-

---

58 Ibidem, s. 110.

59 Ibidem, s. 114–115.

60 Ibidem, s. 115–116.

61 Goszczyński W., Kamiński R., Knieć W., *op. cit.*, s. 78.

62 Ibidem, s. 79.

63 Ibidem.

ziomu społecznej świadomości osób w różnym wieku z różnym wykształceniem oraz częstotliwości uczestnictwa w życiu społecznym. Uzyskane wyniki stanowią uzupełnienie opisanych treści. Ankieta została przeprowadzona w dniach 30.04–15.05 br. w postaci badania online. Kwestionariusz ankiety składał się z 7 zamkniętych pytań jedno- lub wielokrotnego wyboru i był udostępniony drogą elektroniczną. Badania ankietowe były prowadzone jednorazowo. Pytania bazowały na zagadnieniach ze sfery społecznej aktywności i zaangażowania obywateli w sprawy publiczne. Kafeteria odpowiedzi została sformułowana w taki sposób, by w możliwie jak największym stopniu uniknąć zawężenia skojarzeń respondenta wywołanych danym pytaniem. Miało to na celu zbadanie faktycznego stopnia świadomości związanej z aktywnością obywatelską, jak również wynikało z faktu, że ta działalność może przejawiać się na wiele różnorodnych sposobów, które nie zostały zaproponowane w kwestionariuszu. Próbę badawczą stanowiły 122 osoby w różnym przedziale wiekowym, 68,9% stanowiły kobiety, a 31,1% mężczyźni. Każda osoba mająca dostęp do ankiety mogła stać się respondentem, ponieważ badanie nie było dedykowane dla żadnej grupy społecznej. Wśród ankietowanych 52% zamieszkuje w mieście, natomiast 48% na wsi. Dominująca część respondentów posiada wyższe wykształcenie lub jest w trakcie studiów wyższych (łącznie 77,8%), mniejszą część stanowiły osoby z wykształceniem średnim (15,6%), a najmniejszą były osoby z wykształceniem zawodowym (6,6%). W przeważającym stopniu ankietowani to ludzie młodzi od 15. do 30. roku życia (80,3%), zdecydowanie mniejszą grupę stanowią osoby w przedziale wiekowym 31–45 lat (8,2%) oraz 46–60 lat (8,2%). Najmniejszy odsetek (0,8%) to osoby od 61–75 lat. W ankiecie udział wzięły również osoby powyżej 75. roku życia (2,5%). Próba badawcza nie jest więc reprezentatywna w kontekście wiekowego przekroju społeczeństwa i poziomu wykształcenia. Jednak dominacja osób młodych i posiadających wyższe wykształcenie sprawia, że wyniki przeprowadzonego badania można potraktować jako swoisty wskaźnik zaangażowania społecznego wśród starszej młodzieży i młodych dorosłych po studiach wyższych.

Pierwsze z pytań polegało na ocenie własnego zaangażowania w sprawy społeczne poprzez wybór maksymalnie 6 z 13 propozycji odpowiedzi (6 z nich określało zaangażowanie, 6 propozycji określało brak zaangażowania, 1 propozycja stanowiła opcję „Trudno powiedzieć”) lub wpisanie własnej odpowiedzi (kategoria *Inne*). Wynik procentowy odpowiedzi wskazanych w tym pytaniu przedstawia Tabela 1.

Z uzyskanych wyników nasuwają się następujące wnioski:

- co czwarty respondent wskazywał, że jest bardzo zaangażowany (łącznie 25,4 %), z czego większość z nich namawia do działania innych – oznacza to tendencję do budowania sieci wzajemnych relacji, a więc wzmacniania kapitału społecznego,

Tabela 1. Odpowiedzi na pytanie „Jak ocenia Pani/Pan swoje zaangażowanie w sprawy społeczne?”

Proponowana odpowiedź		Odsetek udzielanych odpowiedzi
1.	Jestem bardzo zaangażowana/y, często zachęcam do tego innych.	19,7%
2.	Jestem bardzo zaangażowana/y, jednak nie zachęcam do tego innych.	5,7%
3.	Chętnie angażuję się w akcję za czyimś przykładem lub namową.	37,7%
4.	Angażuję się, jeżeli nie wymaga to ode mnie dużego wysiłku.	21,3%
5.	Angażuję się tylko w doraźne, krótkotrwałe akcje.	32%
6.	Angażuję się mimo że wiem, że wymierne korzyści mojego działania będą widoczne dopiero po długim czasie.	17,2%
7.	Nie angażuję się, jeżeli widzę, że ktoś inny już wykazał się zaangażowaniem.	20,5%
8.	Nie angażuję się w sprawy, które powinny być dopilnowane przez lokalne władze.	12,3%
9.	Nie angażuję się, jeżeli wymaga to ode mnie zrezygnowania z anonimowości czy złożenia podpisu.	11,5%
10.	Nie angażuję się, jeżeli wymaga się ode mnie deklaracji dalszego i/lub długotrwałego zaangażowania.	23%
11.	Nie angażuję się, bo uważam, że moje indywidualne sprawy są ważniejsze.	6,6%
12.	Nie angażuję się, bo uważam, że moje działanie niczego nie zmieni.	6,6%
13.	Trudno powiedzieć.	3,3%
14.	Inne: 1) Nie angażuję się, ponieważ mi się nie chce. 2) Jeśli mam w tym „interes”.	1) 0,8% 2) 0,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, 2020.

- najczęściej wybierana odpowiedź wskazywała na znaczenie przykładu lub namowy przy własnym zaangażowaniu – sygnalizuje to, że w polskim społeczeństwie sprawdza się „model lidera”⁶⁴ w inicjowaniu wspólnego społecznego działania,
- co piąty respondent wskazywał, że podejmuje działanie niewymagające dużego wysiłku – można założyć, że taka aktywność przejawia się czynnościach takich jak np. wspieranie akcji swoim podpisem, pieniędzmi, udostępnieniem treści na swoich kontach społecznościowych, „dołożeniem swojej cegiełki”, przekazanie fantów na lote-

⁶⁴ Większość inicjatyw jest podejmowana z inspiracji i działania jednej aktywnej jednostki przejawiającej cechy lidera, która bierze na siebie ciężar organizacji przedsięwzięcia i odpowiada za jego przebieg. Por. W. Goszczyński, R. Kamiński, W. Knieć, *op. cit.*, s. 80–81.

- rię charytatywną lub wzięcie w niej udziału, przekazanie 1% organizacji pożytku publicznego itp.,
- niemal co trzeci respondent wskazywał, że preferuje zaangażowanie w krótkotrwałe, doraźne akcje – jest to dość wyraźna tendencja i zarazem przyczyna popularności przedsięwzięć żywności, środków czystości, odzieży czy przekazywania kwot pieniędzy w różnych wysokościach na zbiórki dobroczynne czy aktywność z racji innych okoliczności można założyć, że taka aktywność przejawia się w czynnościach takich jak np. udział w akcji „Szlachetna paczka”, udzielanie się jako wolontariusz WOŚP-u w zbieraniu datków do puszek, kwestowanie na cmentarzach, pomoc osobom dotkniętym pożarem, powodzią czy innym tragicznym w skutkach zdarzeniem losowym. Ta tendencja może prowadzić do wniosku, że polskie społeczeństwo ma w sobie zakorzeniony odruch solidarności i chęci do pomocy w nagłych, przejściowych sytuacjach. Z kolei popularność angażowania się w krótkotrwałe akcje może zaszczerpić w ludziach poczucie satysfakcji z „robienia razem dobrych rzeczy” i może utwierdzać w przekonaniu, że wspólne działanie daje lepsze i szybsze efekty niż aktywność indywidualna,
  - blisko 17% respondentów wskazywało na gotowość podjęcia się akcji, które przynoszą widoczne rezultaty dopiero po upływie czasu można założyć, że taka aktywność przejawia się w czynnościach mających na celu wzmocnienie świadomości obywatelskiej w różnych dziedzinach życia (edukacja obywatelska, niwelowanie bierności innych poprzez inicjowanie rozmaitych akcji społecznych, wyrabianie „społecznych nawyków”) czy działania służące ochronie środowiska, takie jak np. segregacja śmieci, sadzenie drzew czy podejmowanie działań w ramach ruchów miejskich walczących m.in. z problemem smogu czy dzikich wysypisk śmieci,
  - co piąty ankietowany przyznał się do bierności w sytuacji, gdy inne osoby podjęły już działanie w danej sprawie – taki wynik można odczytywać jako wciąż słabo wykształcony poziom kapitału społecznego i związany z nim niski poziom zaufania, który przekłada się na ostrożność wobec „nadmiernego” angażowania się oraz wzięcie na siebie odpowiedzialności za przebieg danej sprawy,
  - blisko 12% ankietowanych odpowiedziało, że nie podejmuje się aktywności wobec spraw pozostających w gestii władz lokalnych – stosunkowo niska częstotliwość wskazywania tej odpowiedzi pozwala przyjąć założenie, że w społeczeństwie budzi się poczucie „bycia u siebie gospodarzami” i rośnie świadomość tego, jakie znaczenie ma wywieranie społecznych wpływów na władze lokalne,
  - podobna liczba ankietowanych wskazała, że rezygnuje z zaangażowania się w działanie, jeśli wymaga to złożenia podpisu lub nie po-

zwala zachować anonimowości – taki wynik sygnalizuje potencjalne zrozumienie w społeczeństwie mechanizmów uwierzytelniania niektórych akcji, zwłaszcza bazujących na wyrażeniu poparcia bądź sprzeciwu wobec danej sprawy, które opierają się na pozyskaniu autentycznej ilości głosów obywateli; za przykład może posłużyć Budżet Obywatelski Miasta Krakowa, gdzie na projekty dedykowane danej dzielnicy mogą głosować po zarejestrowaniu się tylko osoby zamieszkujące wskazaną dzielnicę, co wymusza udostępnienie m.in. swojego adresu zamieszkania,

- blisko co czwarty respondent wskazał, że unika angażowania się w sprawy wymagające deklaracji długotrwałego uczestniczenia – taki wynik koresponduje z wysokim wynikiem popularności angażowania się w krótkotrwałe akcje; dystans w stosunku do zaangażowania się w dłuższej perspektywie czasu może brać się z przezorności (czy nawet pewnej obawy) i chęci zabezpieczenia swojego czasu na ważniejsze, indywidualne sprawy, które potencjalnie mogą się wydarzyć w przyszłości; wynika to z niechęci do brania na siebie odpowiedzialności za koordynowanie różnych działań dla dobra wspólnego i/lub priorytetowego traktowania własnych prywatnych spraw; stąd też można powiedzieć o popularności ruchów nieformalnych⁶⁵, które spontanicznie inicjują akcje społeczne, a dołączenie się do nich nie wymaga żadnych zgłoszeń czy deklaracji, co więcej, pozostawiają pełną suwerenność w rezygnacji z uczestnictwa w nich,
- z niską częstotliwością wskazywano na wariant mówiący o tym, że osobiste sprawy są ważniejsze niż zaangażowanie w sprawy społeczne – w kontekście poprzednich wniosków może to być potwierdzeniem chęci angażowania się w krótkotrwałe i doraźne akcje, które nie stanowią znaczącego obciążenia dla bieżących osobistych spraw, nie bez znaczenia zapewne pozostaje także przykład innych ludzi, którzy angażują się pomimo prywatnych spraw,
- z tak samą niewielką częstotliwością padała odpowiedź wskazująca na brak wiary w własne działanie – można odczytywać to jako pozytywny symptom wychodzenia z polskiej mentalności malkontencstwa i postawy wycofania, do wiary w siłę, jaką posiada obywatelskie i społeczne zaangażowanie w sprawy publiczne,
- z opcji „Inne” skorzystało w tym pytaniu dwóch respondentów, formułując odpowiedzi wprost mówiące o braku chęci do zaangażowania się oraz o angażowaniu się w sytuacji, gdy ma się w tym „interes”.

Kolejne pytanie miało służyć zbadaniu opinii na temat tego, co jest postrzegane jako najważniejsze w zaistnieniu lokalnych akcji społecznych. Pytanie było jednokrotnego wyboru i posiadało możliwość sformułowania

⁶⁵ Herbst K., Żakowska M., *Ruchy nieformalne a kierunki rozwoju ekonomii społecznej. Rekomendacje dla polityk publicznych*, Warszawa 2013, s. 89.

własnej odpowiedzi (kategoria „Inne”). Opinie związane z poszczególnymi wariantami rozłożyły się następująco (Tabela 2.).

Tabela 2. Opinie związane z najważniejszym elementem inicjatyw społecznych

Proponowana odpowiedź		Odsetek udzielanych odpowiedzi
1.	Zaangażowanie organów władzy publicznej poprzez koordynowanie takich inicjatyw.	16,3%
2.	Zaangażowanie się ludzi biznesu, przedsiębiorców, poprzez wsparcie finansowe inicjatyw.	15,4%
3.	Zaangażowanie mieszkańców, lokalnych obywateli w sprawy, na które mają realny wpływ.	62,6%
4.	Nie mam zdania.	4,1%
5.	Inne: 1) Dostęp do informacji, darmowa baza lokalowa. 2) Wszystkie powyższe, jak i zaangażowanie mieszkańców na sprawy, na których wpływu nie mają.	1) 0,8% 2) 0,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, 2020.

Opinie społeczeństwa odnośnie najważniejszego składnika niezbędego do zaistnienia lokalnych inicjatyw społecznych wskazują na pierwszym miejscu zaangażowanie mieszkańców. Ujawnia się tu zatem przeświadczenie, że to czynnik społeczny powinien być inicjatorem lokalnych akcji. Zmniejsza się postawa oczekiwania na inicjowanie lokalnych działań społecznych ze strony władzy publicznej, maleje także poczucie bezradności wobec bierności samorządu. Z zaproponowanych wariantów (oprócz „Nie mam zdania.”) najrzadziej wskazywano zaangażowanie się ludzi z sektora biznesu będącego potencjalnym źródłem finansowania społecznie pożytecznych akcji. Taka tendencja może wynikać z ostrożności wobec polegania na kapitale zewnętrznym lub nieufności. Inną przyczynę można dostrzec w rosnącej popularności loterii fantowych czy *crowdfundingu*, czyli finansowania społecznościowego, głównie za pośrednictwem internetu⁶⁶ stąd tak duże zainteresowanie portalami takimi jak np. *zrzutka.pl*⁶⁷ czy *polakpotrafi.pl*.

W następnym pytaniu ankietowani zostali poproszeni o wskazanie akcji społecznych, w które najczęściej się angażują. Pytanie było wielokrotnego wyboru. Zostało zaproponowanych 8 wariantów odpowiedzi oraz możliwość udzielenia samodzielnie sformułowanej odpowiedzi (kategoria „Inne”). Uzyskane wyniki prezentuje Tabela 3.

⁶⁶ Ibidem, s. 76.

⁶⁷ Dotychczas za pośrednictwem portalu zorganizowano 494 106 zrzutek, na które dokonano 3 657 454 wpłat i zgromadzono 246 341 471 zł. Źródło: <https://zrzutka.pl/>, (25.05.2020).

Tabela 3. Odpowiedzi na pytanie „W jakich akcjach społecznych najczęściej bierze Pani/Pan udział?”

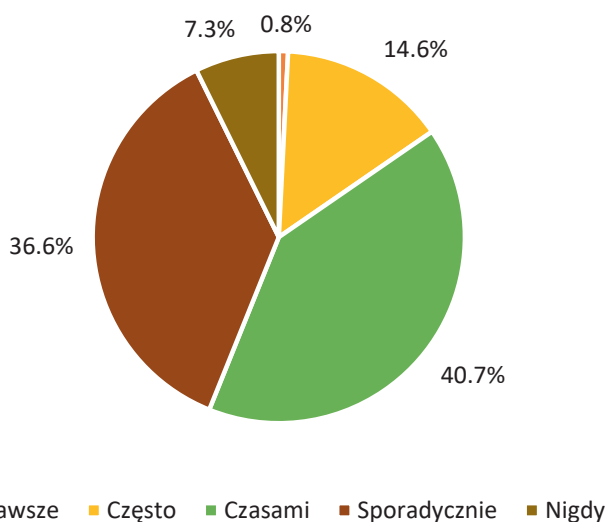
Proponowane odpowiedzi		Odsetek udzielanych odpowiedzi
1.	Zbiórka pieniędzy na cele publiczne.	56,9%
2.	Dbanie o środowisko (np. sprzątanie lasu).	19,5%
3.	Dobrowolna pomoc sąsiedzka.	35,8%
4.	Zbiórki pomocowe.	44,7%
5.	Udział w loteriach fantowych w szkole, parafii, na festynie.	18,7%
6.	Promowanie postaw obywatelskich.	30,1%
7.	Nie biorę udziału w żadnych akcjach społecznych.	10,6%
8.	Trudno powiedzieć.	4,1%
9.	Inne: 1) Zbiórki podpisów. 2) Uczestniczenie w debatach dotyczących spraw społecznych. 3) Pomoc w organizowaniu wydarzeń publicznych. 4) Petycje.	1) 0,8% 2) 0,8% 3) 0,8% 4) 1,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, 2020.

Największą popularnością cieszą się akcje oparte na udzielaniu wsparcia osobom potrzebującym – zarówno poprzez przekazanie datków, jak i uczestniczenie w zbiórkach w charakterze wolontariusza. Wysoki wynik odnotowała również działalność związana z dobrowolną pomocą sąsiedzką, co sprzyja budowaniu kapitału społecznego i tworzy więzi wykraczające poza rodzinę i bliskich przyjaciół. Z pewnością przyczynia się do tego domniemana zasada społecznej wzajemności, czyli przeświadczenia, że w razie potrzeby można liczyć na wdzięczność w postaci gotowości do pomocy. Często wskazywana była również aktywność związana z promowaniem postaw obywatelskich, czyli można założyć w tym wypadku zachęcanie własnym przykładem do udziału w wyborach samorządowych, konsultacjach społecznych, uczestniczeniu w posiedzeniach Rady Gminy lub Rady Miasta. Niemal co piąty ankietowany wskazywał na działalność związaną z ochroną środowiska, co przejawia się aktywnością np. w walce ze smogiem, stosowania segregacji odpadów, promowania ekologicznych rozwiązań komunikacyjnych w trosce o lepsze i zdrowsze warunki życia całej społeczności. Najniższy wynik wśród proponowanych wariantów uzyskała aktywność związana z udziałem w loteriach fantowych. Jednakże ta forma aktywności cieszy się coraz większą popularnością.

Ankietowani zostali również poproszeni o wskazanie, jak często biorą udział w różnych akcjach społecznych. Odpowiedzi na to pytanie przedstawia poniższy wykres.

Wykres 1. Deklarowana częstotliwość udziału w akcjach społecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, 2020.

Dominacja odpowiedzi „Sporadycznie” i „Czasami” potwierdza specyfikę polskiego społeczeństwa, którego członkowie najchętniej angażują się w sposób doraźny. Na regularność udziału w akcjach o charakterze społecznym wskazał niemal co ósmy pytany, co sygnalizuje, że trwała predyspozycja zaangażowania się w sprawy dla dobra ogółu jest nadal w fazie rozwojowej. Pozytywnym symptomem jest stosunkowo niski odsetek osób w ogóle nie angażujących się w działalność w sferze społecznej. Tylko jedna osoba z ankietowanych zadeklarowała swoje zaangażowanie w każdą akcję.

W kwestionariuszu ankiety znalazła się również prośba o wskazanie częstotliwości przejawiania własnej inicjatywy w celu budowania lokalnych więzi społecznych. Pytanie składało się z 7 zaproponowanych przejawów własnej inicjatywy, a respondenci mieli wskazać w skali od „Rzadko” do „Zawsze” poziom swojego zaangażowania. Odpowiedzi prezentuje Tabela 4.

Wśród aktywności wzmacniających tworzenie lokalnych więzi podejmowanych zawsze, co drugi ankietowany wskazał uczestniczenie w wyborach samorządowych. Potwierdza się teza mówiąca, że w Polsce lokalne społeczności czują się gospodarzami i mają świadomość tego, że sprawnie funkcjonujący samorząd przekłada się na jakość ich życia. Jednakże, niski pozostaje stopień przyjęcia na siebie współodpowiedzialności wobec podejmowanych decyzji – świadczą o tym niskie częstotliwości regularnego uczęszczania na konsultacje społeczne czy interweniowania w razie nieprawidłowego działania władz publicznych. Wysoki wskaźnik odpowiedzi zyskała również działalność oparta o podtrzymywanie dobrosąsiedzkich relacji, co pozwala przyjąć optymistyczny wniosek, że poziom zaufania spo-

Tabela 4. Najczęściej podejmowane przez respondentów działania sprzyjające budowaniu lokalnych więzi społecznych

Podejmowane działanie		Nigdy	Sporadycznie	Czasami	Często	Zawsze
1.	Dbanie o dobrosąsiedzkie relacje	12,2%	18,7%	28,5%	26,8%	13,8%
2.	Udział w konsultacjach społecznych	39,8%	38,2%	11,38%	16,5%	4,1%
3.	Dołączenie się, gdy w jakiejś sprawie potrzebne jest wspólne działanie	8,9%	25,2%	31,7%	24,4%	9,8%
4.	Udział w akcjach zorganizowanych przez lokalnych aktywistów	30,1%	37,4%	20,3%	8,9%	3,3%
5.	Samodzielne organizowanie akcji społecznie pożytecznych	65%	16,3%	14,6%	2,4%	1,6%
6.	Interwencja wobec niewłaściwych działań władz samorządowych pikiotowanie, wniosek o rozpisanie referendum, podpisanie petycji	43,1%	27,6%	17,9%	7,3%	4,1%
7.	Udział w wyborach samorządowych	11,3%	8,1%	4,9%	21,1%	54,5%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, 2020.

łecznego i budowanie kapitału społecznego będzie się umacniać. Świadczy o tym także duży stopień deklarowanej gotowości dołączenia się do akcji, gdzie wspólne gromadne działanie jest pożądane. Wskazuje na to również odsetek odpowiedzi dotyczących udzielania się w akcjach zainicjowanych przez lokalnych aktywistów. Bardzo niski wynik osiągnęły natomiast odpowiedzi dotyczące samodzielnego organizowania akcji społecznie użytecznych. Zdecydowana większość nigdy nie podjęła się oddolnego zainicjowania akcji społecznej, co może wskazywać na utrzymywanie się w polskim społeczeństwie modelu liderckiego.

W ostatnim pytaniu respondenci zostali zapytani o to, co potrafią powiedzieć na temat zawartych poniżej podmiotów. Były to: Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Narodowy Instytut Wolności Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Fundacja „Instytut Inicjatyw Społecznych”, Organizacja Pożytku Publicznego, Organizacja pozarządowa. Podmioty te celowo nie zostały zaprezentowane w sposób szczegółowy. Tak zaprojektowane pytanie miało na celu zbadanie, jak w społecznej świadomości funkcjonują podmioty służące rozwojowi społeczeństwa obywatelskiego. Zestawiono obok siebie zarówno programy koordynowane przez państwo: Fundusz Inicjatyw Obywatelskich (FIO) oraz Narodowy Instytut Wolności Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (NIWCRSO), jak również organizacje powstające oddolnie w ramach trzeciego sektora. Pierwsze dwa istnieją w wyniku wejścia w życie rządowego programu oraz strategii

Tabela 5. Znajomość przykładowych podmiotów wspierających działania obywatelskie

Podmiot wspierający działania obywatelskie	Fundusz Inicjatyw Obywatelskich	Narodowy Instytut Wolności Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego	Fundacja „Instytut Inicjatyw Społecznych”	Organizacja Pożytku Publicznego	Organizacja pozarządowa
1. Nigdy się nie spotkałam/em.	38,2%	55,3%	48,9%	9,8%	4,1%
2. Znam ze słyszenia, lecz nie potrafię określić zakresu działalności tego podmiotu.	16,2%	21,1%	21,1%	18,7%	15,5%
3. Znam ze słyszenia, lecz potrafię domyślić się zakresu działalności tego podmiotu.	27,6%	10,1%	17,9%	30,1%	29,3%
4. Znam ten podmiot z jego działalności i potrafię określić zakres i istotę podejmowanych przez niego działań.	14,6%	9,8%	8,9%	37,4%	47,2%
5. Trudno powiedzieć.	3,3%	3,3%	3,3%	4,1%	4,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, 2020.

rozwoju wspierającej wzmacnianie inicjatyw obywatelskich w przestrzeni publicznej. Pozostałe trzy to organizacje tworzone w sposób oddolny, które mogą podejmować szeroki zakres działalności przyczyniającej się do rozwijania w społeczeństwie obywatelskości, a także inicjować akcje sprzyjające promowaniu aktywnego i świadomego obywatelstwa. Wyniki uzyskane w tym pytaniu zostały zawarte w Tabeli 5.

Analizując powyższe wyniki, należy stwierdzić, że podmioty wspierające społeczeństwo obywatelskie przez państwo są słabo rozpoznawalne w społeczeństwie. Znamiennym jest, że wobec NIWCRSO ponad połowa nigdy o nim nie słyszała, co piąty ankietowany deklaruje, że spotkał się w jakiś sposób z takim podmiotem, lecz nie jest w stanie wskazać zakresu jego działalności, a tylko co dziesiąty jest w stanie intuicyjnie, czy na zasadzie skojarzenia znaczeń słów, wywnioskować, czym ten podmiot się zajmuje i czemu służy. Największą rozpoznawalnością cieszą się organizacje pozarządowe i będące ich składową organizacje pożytku publicznego. Może to wynikać z działalności rozmaitych stowarzyszeń i fundacji, jak również innych organizacji o charakterze społecznym, zakorzenionych w polskiej tradycji i świadomości społecznej. Z pewnością do popularności organizacji pożytku publicznego przyczynia się mechanizm 1% i związane z nim kampanie społeczne, szeroko rozpowszechniane w mediach.

Podsumowując wyniki uzyskane dzięki przeprowadzonemu badaniu ankietowemu można stwierdzić, że polskie społeczeństwo cechuje skłonność do udzielania się w akcjach trwających krótki czas lub wynikających z potrzeby chwili. Polacy mają zakorzeniony w świadomości odruch współczucia i niesienia pomocy w imię solidaryzmu, stąd największe zaangażowanie przejawia się w uczestniczeniu w rozmaitych zbiórkach i wsparciu dla osób dotkniętych nieszczęściem. Długotrwałe zaangażowanie raczej jest unikane, za to ludzie najchętniej podejmują się jakiegoś działania dla dobra wspólnego podążając za czyjś przykładem. Społecznościom potrzebna jest zatem osoba, która pociągnie innych do działania, wyznaczy wspólne cele i będzie zabiegać o ich realizację. Sygnalizuje to swoistą bierność społeczności ludzkich, w których brakuje aktywistów i liderów społecznych.

6. Wnioski

Radykalne przemiany i transformacja ustrojowa spowodowały w początkowym okresie traumę społeczeństwa, co przyczyniło się do osłabienia aktywności obywatelskiej i potencjału kapitału społecznego. Z biegiem czasu pojawiały się nowe rozwiązania prawne, pomoc finansowa oraz szereg programów rządowych mających stymulować rozwój społeczeństwa obywatelskiego. W celu zbadania tendencji do zaangażowania się Polaków w szeroko rozumiane akcje społeczne została przeprowadzona ankietna

wśród 122 respondentów. Najważniejsze wnioski sformułowane w oparciu o uzyskane wyniki wskazują na potrzebę działania w społecznościach liderów społecznych, którzy będą zachęcać do działania innych. Co więcej, z badań ankietowych wynika, że polskie społeczeństwo najchętniej angażuje się w doraźne akcje, najczęściej o charakterze pomocowym i dobroczynnym.

Bibliografia

- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Dz.U. 1984 nr 21 poz. 97.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz.U. 1989 nr 20 poz. 104.
- Ustawa z dnia 23 lutego 1990 r. o zmianie ustawy Prawo o stowarzyszeniach i ustawy o szkolnictwie wyższym, Dz.U. 1990 nr 14 poz. 86.
- Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o zmianie ustawy o fundacjach, Dz.U. 1991 nr 19 poz. 82.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. 2003 nr 96 poz. 873 [tekst ogłoszony].
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. 2019 poz. 688 [tekst ujednolicony].
- Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Dz. U. 2017 poz. 1909.
- Uchwała nr 104/2018 Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2018 r. w sprawie przyjęcia programu wspierania społeczeństwa obywatelskiego pod nazwą „Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030 PROO”, RM-111-99-18.
- Ministerstwo Polityki Społecznej, Strategia Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007–2013, Warszawa 2005.
- Ministerstwo Polityki Społecznej, Program Operacyjny Społeczeństwo Obywatelskie. Narodowy plan rozwoju 2007–2013 – Projekt, Warszawa 2005.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Sprawozdanie z realizacji Rządowego Programu „Fundusz Inicjatyw Obywatelskich” w roku 2005, Warszawa 2007.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2009–2013, Warszawa 2008.
- Najwyższa Izba Kontroli, Funkcjonowanie budżetów partycypacyjnych (obywatelskich). Informacja o wynikach kontroli, Warszawa 2019.
- Fedak J., Odpowiedź ministra pracy i polityki społecznej z upoważnienia prezesa Rady Ministrów na zapytanie nr 533 w sprawie funkcjonowania Funduszu Inicjatyw Obywatelskich, Warszawa 2008.
- Domański H., Rychard A. (red.), *Elementy nowego ładu*, Warszawa 1997.
- Gawin D. (red.), *Homo elicens. Społeczeństwo świadomego wyboru*, Warszawa 1999.
- Goszczyński W., Kamiński R., Kniec W., *Dylemat linoskoczka, czyli o profesjonalizacji autentyczności i perspektywach rozwoju organizacji pozarządowych na wsi i w małych miastach*, Toruń Warszawa 2013.

- Herbst K., Żakowska M., *Ruchy nieformalne a kierunki rozwoju ekonomii społecznej. Rekomendacje dla polityk publicznych*, Warszawa 2013.
- Merton R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 2002.
- Mocek S., *Sektor obywatelski po ćwierćwieczu*, w: *Nieodkryty wymiar III sektora. Wprowadzenie do badań nad nowym społecznikiem*, red. Mocek S., Warszawa 2014.
- Podemski K., *Spółceństwo obywatelskie w Polsce 25 lat po wielkiej zmianie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, Zeszyt 2.
- Skarżyńska K., *My. Portret psychologiczno-społeczny Polaków z polityką w tle*, Warszawa 2020.
- Szacki J., *Ani książkę, ani kupiec: Obywatel. Idea społeczeństwa obywatelskiego w myśli współczesnej*, Kraków 1997.
- Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany: społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000.
- Wilczyński W., *Wzrost gospodarczy a transformacja ustrojowa (Polska pod koniec lat 90-tych XX wieku)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1996, Zeszyt 1, s. 74.

Netografia

- Bocheński J., *Zdrada Panny S.*, 1992, http://www.solidarnosc.org.pl/wszechnica/page_id=2690/index.html
- Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej, *Program Operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich 2009–2013 (PO FIO)*,
<https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/PO,FIO,2009-2013,1127.html>
<https://www.funduszephare.pl/phare-co-to-za-program/>
<https://zrzutka.pl/>
- Priorytet V Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, <http://www.kapitalludzki.gov.pl/o-programie/priorytet-v/>
- Program Rozwoju Organizacji Obywatelskich na lata 2018–2030, http://www.rajcza.pl/zdjecia/ak/zal/proo_201807241524.pdf
- Schimanek T., *NGO SCI-FI: nieformalne grupy i przedsiębiorstwa zastąpią organizacje*, 2013, <https://publicystyka.ngo.pl/ngo-sci-fi-nieformalne-grupy-i-przedsiębiorstwa-zastapia-organizacje>
- Uchwała w sprawie przyjęcia Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020, <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/uchwala-w-sprawie-przyjecia-programu-fundusz-inicjatyw-obywatelskich-na.htm>

Abstrakt

W artykule autorka porusza problematykę formowania się postaw i instytucji społeczeństwa obywatelskiego w realiach polskiej transformacji ustrojowej rozpoczętej w 1989 r. Autorka skupia się na czynnikach mających wpływ na rozwój społeczeństwa polskiego w kontekście obywatelskości. Przedstawione kwestie obrazują kierunki rozwojowe przyjęte przez państwo polskie, które miały na celu wzmocnienie instytucji społeczeństwa obywatelskiego w przestrzeni publicznej. Diagnozują również stan polskiej obywatelskości w obliczu przemian ustrojowych i postkomunistycznych. Artykuł

został wzbogacony o wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w maju 2020 r. Przygotowany kwestionariusz ankiety służył zbadaniu stopnia zaangażowania respondentów w sprawy lokalnej społeczności. Całość zamykają wnioski.

Słowa kluczowe: społeczeństwo obywatelskie, aktywność obywatelska, dobro publiczne, trzeci sektor, sprawy publiczne

The Shaping of Civic Society in Poland after 1989 and its Current State

Abstract

In the article, the author presents the subject of the formation of attitudes and institutions of civil society in the reality of the Polish political transformation that began in 1989. The author focuses on factors influencing the development of Polish society in the context of civic activity and participation. The issues presented refer to the directions of development adopted by the Polish state, which were oriented on improving civil society institutions in the public sphere. They also diagnose the condition of Polish civic participation and activity in the light of political transformation after the fall of communism. The article has been enriched with the results of survey research conducted in May 2020. The survey questionnaire drafted for the purpose was intended to measure the level of involvement of the respondents in public affairs of their local communities. The final section of the article contains conclusions.

Keywords: civil society, civil activity, public weal, community sector, public affairs